

ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ–ПЕДАГОГІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Постановка проблеми. Виховання повноцінної особистості є актуальною проблемою сучасного суспільства. Розв'язати її покликані різноманітні інноваційні педагогічні концепції, однією з яких є гендерний підхід. Він орієнтований на формування й затвердження політики рівних, не залежних від статі можливостей самореалізації людини в усіх сферах життєдіяльності. Впровадження гендерного підходу в педагогічну освіту слід розуміти як розширення життєвого простору для розвитку індивідуальних здібностей і задатків кожної дитини, вивільнення мислення педагогів від статево-рольових стереотипів. Справжня рівність не передбачає нівелювання статі, але враховує в освітньому процесі специфіку життєвих інтересів та психологічних відмінностей дівчат і хлопців, а також далеку від ідеальної гендерну ситуацію в українському суспільстві [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогіці й психології проблемою гендера займаються як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема С. Агуліна, Т. Дороніна, І. Загайнов, В. Мошненко, І. Мунтян, О. Плахотнік, С. Риков, С. Рожкова, Л. Штильова, Л. Шустова, О. Ярска-Смирнова та ін. Мовний аспект гендерної проблематики висвітлюється в дослідженнях Я. Пузиренко, О. Семиколоженової, Л. Ставицької, О. Тараненка, А. Шиліної, О. Горошко, А. Денисової, А. Кириліної та ін.

Поняття «гендерної освіти», на думку І. Костикової, слід розглядати з позицій вікової категорії тих, хто навчається: як освіту школярів, студентів і дорослих. Освіта школярів має бути спрямована на те, щоб допомогти їм вирішити проблеми соціалізації, складником якої є ідентифікація дитини як хлопчика чи дівчинки і прийняття ними певної соціальної ролі. Освіта студентів полягає передусім у роз'ясненні гендерних стереотипів і пошукові засобів їхнього подолання. Нарешті, освіта дорослих має переважно адаптаційний характер, допомагаючи пристосуватися до тих змін, що відбуваються в суспільстві [<http://www.science-education.ru/29-1099>].

Постановка завдання. Мета статті – дослідити поняття гендерної компетенції й на матеріалі курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» (далі УМПС) запропонувати методи й шляхи її формування у студентів, майбутніх інженерів-педагогів. У нашому дослідженні гендерну компетенцію розуміємо як комплекс знань і навичок про гендер; відповідно гендерна компетентність педагога – це загальна його чи її здатність використовувати цей комплекс під час розв'язання різноманітних професійних ситуацій. Зважаючи на те, що демаркаційна лінія між цими поняттями є доволі умовною і її проведення не є нашим завданням, надалі використовуватимемо обидва терміни як синонімічні.

Апріорним вважаємо таке: гендерні студії є важливими для студентів будь-якого ВНЗ, для студентів педагогічних вишів гендерна проблематика є обов'язковою. Не володіючи такими новими професійно значущими якостями, як гендерна компетенція, гендерна культура, гендерна чутливість та ін., в умовах навчально-виховного процесу сучасної середньої та вищої школи майбутні педагоги сприятимуть, свідомо чи підсвідомо, відтворенню сексизму і гендерної нерівності в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зауважує І. С. Мунтян [4], інтеграція гендерного підходу в національну систему вищої педагогічної освіти на сучасному етапі є вкрай необхідною, оскільки гендерна збалансованість в українському суспільстві є одним із індикаторів його визнання як розвиненої держави, що стоїть перед європейським вибором. Тому вже зараз постає нагальна потреба забезпечення гендерної рівності в нашому суспільстві, що вимагає нового світогляду, відповідно до якого стереотипне сприйняття жінок і чоловіків має бути замінено ідеєю розвитку їхнього особистісного потенціалу.

Інтеграція гендерного підходу в сучасну вищу педагогічну освіту надасть реальну можливість майбутнім фахівцям сфери освітніх послуг через кваліфіковане розуміння його сутності з повагою ставитись як до рівноправного розкриття людиною свого особистісного потенціалу, так і до рівної можливості його реалізації незалежно від статі.

Услід за Т. Дороніною, І. Загайновим, Л. В. Штильовою вважаємо, що гендерна компетенція є невід'ємним компонентом базової професійної компетентності сучасного педагога, родова ознака гуманістичної спрямованості його професійного світогляду. Більшість зарубіжних вишів вже декілька десятиліть тому включили до власних навчальних програм спецкурси з гендерної проблематики: США й Канада – у 1971 – 1975 р.р., Великобританія – у 1978р., Франція – у 1979 р., Нідерланди, Швеція, Німеччина – у 1980 – 1983 р.р. [3, с. 11]. Необхідність введення аналогічних курсів в Україні є аксіоматичною, але в нашій роботі зосередимо увагу на гендерному компоненті у складі дисципліни УМПС. Як зауважується у спеціальних дослідженнях, компонент відрізняється тим, що будь-яку галузь філології можна розглянути через призму відображення в ній гендерних відносин. Назагал дослідження гендеру в мовознавстві стосується двох груп проблем: 1) мова й віддзеркалення в ній статі; 2) мовна й загальна комунікативна поведінка чоловіків та жінок. Мета вивчення першої проблеми полягає в описові й поясненні того, як позначають в мові наявність людей різної статі, які оцінки приписують чоловікам й жінкам. Мета вивчення другої проблеми – визначити типові стратегії й тактики, специфічний гендерний вибір одиниць лексики, способи досягнення успіху в комунікації, переваги у виборі лексики, синтаксичних конструкцій тощо, тобто специфіку чоловічого й жіночого мовлення. Основними завданнями компонента є такі: схарактеризувати гендерну проблематику у філології; розкрити основні напрями досліджень гендерної лінгвістики; розглянути механізм сприйняття гендерного аспекту професійного мовлення; визначити, як впливає міжкультурна комунікація на конструювання гендерної ідентичності; формувати гендерну культуру мовлення. Складові компонента: проблеми гендерної лінгвістики; гендерні упередження, спільні для всіх мов; роль гендеру у створенні мовної картини світу; мовний сексизм, або дискримінаційне зображення статей у мові; гендерне прочитання текстів; гендерний аспект сучасної мовної політики; гендерна культура мовлення; мовний аспект гендерних стереотипів у текстах; «чоловіча» й «жіноча» мова; образи чоловіка та жінки в мовній свідомості; гендерні аспекти професійної комунікації; гендерна специфіка міжкультурної комунікації [<http://osportal.org.ua/index.php/2010-12-02-07-33-04/2011-01-25-08-40-13/59-2011-01-25-09-22-32>].

На думку Штильової [7], включення гендерного компонента в зміст певної дисципліни має на увазі передусім переосмислення самим викладачем раніше розробленого курсу з позицій гендерного аналізу, акцентування уваги студентів на чинникові статі як важливій соціокультурній умові конструювання гендерної рівності. Так, у 2011 році викладачі кафедри українознавства і політології розробили нову робочу програму з УМПС з урахуванням гендерного компонента. Отже, у цій статті наведемо кілька прикладів того, як за допомогою курсу УМПС можна формувати гендерну компетенцію студентів, майбутніх інженерів-педагогів. Так, одним із питань, включених до лекції на тему «Спілкування як інструмент професійної діяльності» й обговорюваних на практичному занятті, стало питання гендерного спілкування.

Слід відзначити, що розглядові цього питання передувало звернення до студентів і студенток із низкою питань про гендер: чи чули вони цей термін, чи цікавились його визначенням, якщо так, то що він означає, де використовується тощо. Серед усіх опитаних (весь другий курс усіх факультетів УППА) більшість чули про такий термін, але пояснити його не змогли. Лише кілька студентів і студенток, намагаючись дати відповіді на поставлені питання, сказали про те, що гендер – це рівноправні стосунки між чоловіками та жінками. Але це поняття набагато складніше.

Отже, переконавшись у тому, що студентська аудиторія недостатньо володіє аналізованим питанням, лектор пропонує студентам аналіз ключових понять (гендер, сексизм, мовний сексизм), переконує, що суспільні відмінності між чоловіками та жінками

не мають біологічного походження, не є одвічно даними, а лише набутими, приписаними індивідові суспільством, наводить численні приклади.

Природно, що під час вивчення курсу УМПС на особливу увагу заслуговує явище мовного сексизму у професійній сфері. Це ті випадки, коли для позначення професії, яку можуть мати як чоловіки, так і жінки, є лише форма чоловічого (або жіночого) роду, а відповідної форми жіночого (або чоловічого) роду немає. Такими прикладами є назви посад, наукових ступенів, звань: *кандидат (доктор) наук, доцент, професор, ректор, декан*. Це, насамперед, стосується престижних професій і посад, які протягом тривалого часу були недосяжними (а деякі й досі залишаються такими) для жінок: *юрист, хірург, директор, менеджер, професор, депутат, міністр, президент*. Студентська аудиторія усвідомлює і самостійно називає історичні причини такої ситуації (неможливість для жінки одержати вищу освіту, пріоритетність родини перед можливістю зробити кар'єру тощо). Попри те, що сьогодні жінки опановують ці професії та посідають відповідальні посади, через використання лише форм чоловічого роду жінки й надалі залишаються непомітними в мові. У такий спосіб відбувається навіювання, упровадження до глибин свідомості, що жінка, яка працює на цих посадах, займається не своєю справою.

Завданням викладача є переконати студентство в тому, що в українській мові вільно функціонують у живому мовленні, у ЗМІ, фіксуються словниками такі слова, як *викладачка, авторка, дисертантка, аспірантка* тощо. Такі номінації наявні в терміносистемах, зокрема юридичній (*позивачка, відповідачка, злодійка, крадійка* і под.). Сучасний етап розвитку мови відзначається як стилістичною нейтралізацією фемінітивів, уже наявних у мові (*директорка, інженерка, професорка*), так і творенням нових одиниць або засвоєнням їх з мови західної діаспори (*лідерка, режисерка, спікерка, прем'єрка, держсекретарка, прес-секретарка*). Під час озвучення цих прикладів показовою була реакція студентської аудиторії. На першому етапі – сміх, різке несприйняття. Але асоціативний ряд із звичними назвами типу *студент-к-а, журналіст-к-а, учитель-к-а* поступово переконав молодь, що така модель, а отже, і назва, мають право на існування, причому в усіх стилях сучасної української мови [9]. Унаслідок розгляду цих питань студенти й студентки доходять висновку про важливість створення мови, вільної від сексизму.

У контексті професійного спілкування актуальним є розгляд ще одного терміна – «андрогінність» і похідного від нього «андрогінні риси спілкування». Йдеться про те, що жінки й чоловіки мають конструювати деяке спільне нейтральне поле взаємодії, де на перший план повинні виходити професійні якості особистості. Знання основ гендерного ділового спілкування дозволить студентам і студенткам у майбутньому уникати або швидко реагувати на непорозуміння, комунікативні бар'єри і конфлікти на роботі між чоловіками і жінками.

«Андрогінність», тобто єдність переваг жіночої та чоловічої моделей буття, розглядаємо й під час лекційного заняття, присвяченого публічному виступі. Так, аналізуючи питання про ораторську (риторичну) компетенцію, говоримо про те, що гіпотетично існують риси „чисто” фемінної та „чисто” маскуліної манери мовлення. Але на практиці будь-яка освічена людина має володіти андрогінною риторикою. Таким чином, у гендерному аспекті риторики головна ідея полягає у відході від крайнощів суто жіночої моделі комунікативної поведінки чи суто чоловічої демонстрації сили, а також від манер, кардинально протилежних власній гендерній ролі. На думку М. Препотенської, яку ми цілком поділяємо й обов'язково доносимо до студентської аудиторії, збалансована андрогінна риторика, на відміну від радикальних патріархальних чи феміністичних стратегій мовного впливу, згодом здатна гармонізувати не тільки риторику, а й взагалі гендерні стосунки між людьми [<http://aphy.net/publicism/70-publi/567-marina-prepotenskaya-is-rhetoric-10-key-that>].

Крім питань, які виносяться на обговорення на лекціях і практичних заняттях, не слід забувати про існування так званого прихованого навчального плану (далі ПНП). Термін «прихований навчальний план» або «прихована навчальна програма» застосовують педагоги, щоб розкрити механізм формування людини відповідно до цілей суспільства.

Звичайна навчальна програма відкрита, опублікована, її цілі й завдання чіткі. Приховану програму розуміють як особливу структуру й стиль спілкування, підбір завдань і прикладів тощо. Усе це впливає на учня чи студента опосередковано, примушуючи його чи її (можливо, на шкоду собі) приймати нав'язану суспільством роль [5, с. 478].

На думку О. Ярської-Смирнової [10], ПНП – це, по-перше, організація самого навчального закладу, по-друге, зміст предметів, які викладаються, по-третє, стиль викладання. Ці три виміри не просто відображають гендерні стереотипи, але й підтримують гендерну нерівність. Досліджуючи аналізоване питання, Л. П. Шустова [8] наводить такі приклади. Згідно з даними соціологічних досліджень російської системи освіти, проведених у 1995 – 1997 роках, педагогічний склад закладів початкової і середньої освіти на 90 % складається з жінок; з підвищенням статусу навчального закладу від дитсадка до ВНЗ число жінок-педагогів зменшується. У кадровому складі гуманітарних вишів частка чоловіків становить 39, 4%, у педагогічних ВНЗ – 30 %, у технічних – 57,1%. Аналогічну ситуацію маємо й в Україні: чим вищий соціальний статус та (відповідно) заробітна платня певної педагогічної посади, тим з більшою вірогідністю її займає чоловік. І навпаки. На думку О. Плахотник [6], «підступність» вказаної ситуації полягає в тому, що вона сприймається й усвідомлюється як норма, типовість, природність.

Щодо змісту предметів, то наявні численні приклади неадекватної репрезентації образів чоловіків і жінок у навчальних матеріалах. Так, ще в 1986 році на замовлення ЮНЕСКО була проведена гендерна експертиза шкільних підручників, а нещодавно такий аналіз проведено українськими дослідницями Т. Говорун та О. Кікінежді. Авторки пишуть, що незважаючи на поступ демократичних цінностей в Україні за роки незалежності, як і в колишні часи професії чоловіків і жінок на сторінках «Букваря», «Читанки» та інших книжок полярно різняться. Чоловіки в них постають космонавтами, механізаторами, водіями, майстрами, ученими. Жінки ж переважно представляють професії, спрямовані на догляд за іншою людиною, – домогосподарки, медсестри, учительки, лікарки. Як правило, чоловічі і жіночі персонажі представлені в традиційних ролях, де перші творять подію, а другі мають справу з обставинами, що склалися поза їх власним волевиявленням [Цит. за 6, с. 27].

Про стереотипне зображення чоловіків як активних та успішних, як суспільної норми, еталону, а жінок як «невидимих» або маргінальних, пасивних чи залежних у навчальних матеріалах чи спеціалізованих джерелах, використовуваних у навчанні на рівні середньої спеціальної та вищої освіти, йдеться й в інших дослідженнях [5]. І наслідки неадекватної репрезентації жінок у навчальних матеріалах, на думку науковців, можуть мати велике значення. По-перше, учні непомітно для себе доходять висновку, що саме чоловіки відіграють значну роль у суспільстві та культурі. По-друге, тим самим обмежуються знання учнів про внесок жінки в культуру, а також про ті сфери життя, які традиційно вважаються жіночими. По-третє, на індивідуальному рівні стереотипи, що містяться в освітніх програмах, більшою мірою заохочують до активності чоловіків, тоді як жінки навчаються моделей поведінки, які мало співвідносяться з лідерством та управлінням [5, с. 490 – 491].

Щодо стилю викладання та форм комунікації в аудиторії, то, на думку Л. П. Шустової [8], тестові форми контролю знань, індивідуальні доповіді, змагання за оцінки сприяють передусім розвиткові маскулітних якостей особистості. Усе це шкодить як хлопцям, так і дівчатам, оскільки в них недостатньо розвиваються навички критичного мислення, уміння задавати питання, колективно обговорювати проблеми. Але якщо структуру навчальних закладів швидко змінити доволі складно, то про зміст навчальних посібників, методичних розробок і стиль викладання може (і повинен!) подбати кожен викладач / викладачка, коригуючи вже розроблені матеріали. І починати можна з найпростішого. Так, уже доволі давно авторка цієї статті, вітаючись зі студентською аудиторією на початку лекції чи практичного заняття, використовує таку етикетну формулу: «Доброго ранку (дня), шановні *студенти й студентки!*» Двочленна формула використовується й протягом занять під час звернення до студентства. Усі матеріали, які використовуються як в аудиторній, так і під час самостійної роботи, піддаються гендерному аналізу задля уникнення сексизму тощо.

На практичних заняттях доцільним вважаємо запровадження активних форм роботи (круглий стіл, робота в мікрогрупах, обмін досвідом), які забезпечують максимально ефективно формування егалітарної гендерної культури, гармонізацію партнерських взаємовідносин між статями і, відповідно, самореалізацію кожної особистості незалежно від статі.

Висновки. Гендерна культура, з одного боку, відображається в освітній системі, з іншого, саме освіта багато в чому визначає гендерні установки, стереотипи та цінності певного суспільства. Без впровадження гендерного підходу у вищу освіту, особливо педагогічну, говорити про гендерну рівність у нашій державі неможливо. Уважаємо, що гендерна проблематика на заняттях з дисципліни УМПС є важливим елементом формування загальної гендерної компетенції майбутніх інженерів-педагогів. Її відсутність або недосконалість матиме численні негативні наслідки як для тих, хто навчає, так і для тих, хто навчається. Це й репродукція гендерних стереотипів, гендерна дискримінація, порушення соціальної взаємодії, відсутність усебічної реалізації.

Перспективи подальших досліджень. У пропонованій статті розглянуто лише мовний аспект формування гендерної компетенції майбутніх інженерів-педагогів. Аналізована проблема потребує набагато ширшого контексту, її вирішення є вкрай важливим для подальшого розвитку нашого суспільства. Розроблення гендерного підходу в освіті зараз можна вважати першочерговим завданням формування гендерного паритету та гендерної політики в Україні.

Список використаних джерел

1. Дороніна Т. О. Упровадження гендерного компонента до освітнього стандарту вищої школи / Т. О. Дороніна ; // Вісник Черкаського університету. Сер. Пед. науки / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2009. – Вип. 147. – С. 61–66.
2. Загайнов И. А. Педагогические условия формирования гендерной компетентности современного учителя [Электронный ресурс] / И. А. Загайнов // Грани познания : электрон. научно -образовательный журн. Волгоград. гос. пед. ун-та. – 2009. –№ 3 (Спецвып.: Проблемы и перспективы гендерных исследований в образовании). – С. 51 – 53. – Режим доступа к журн. : <http://grani.vspu.ru>
3. Ічанська О. М. Сучасні аспекти аналізу гендерної проблематики / О. М. Ічанська // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11-13 груд. 2003 р.) / упоряд. С. П. Юдіна ; відп. ред. К. М. Левківський ; Нац. техн. ун-т України. – К. : Фоліант, 2004. – С. 9–12.
4. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. С. Мунтян; Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2004. – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=culture_science_education&id=988
5. Основи теорії гендеру: навч. посіб. / відповід. ред. М. М. Скорик. – К. : К.І.С., 2004. – 536 с.
6. Плахотнік О. Освіта у гендерному вимірі: західний досвід та українські реалії / О. Плахотнік // Гендерний журнал «Я». – 2009. – № 1. – С. 25–29.
7. Штылева Л. В. Гендерный подход в вузовском курсе истории образования и педагогической мысли [Электронный ресурс] / Л. В. Штылева // Педагогическое образование в России. – 2011. – № 4. – Режим доступа: http://journals.uspu.ru/i/inst/ped/ped15/ped_21.pdf
8. Шустова Л. П. Подготовка педагогов к гендерному образованию и воспитанию детей [Электронный ресурс] / Л. П. Шустова // Современные проблемы науки и образования. – 2009. – № 2 – С. 98 – 100. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/29-1099>
9. Чуешкова О. В. Форми із суфіксом -к(а) як засіб позначення жінок в офіційно-діловому та науковому стилях сучасної української літературної мови /

- О. В. Чуєшкова // Незгасимий словосвіт: зб. наук. пр. на пошану професора В. С. Калашника / Харк. Нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2011. – С. 284–291.
10. Ярская-Смирнова Е. Гендерное неравенство в образовании: понятие скрытого учебного плана /Е. Ярская-Смирнова // Гендерные исследования. – 2000. – № 5. – С. 295–301.

Чуєшкова О. В.

Формування гендерної компетенції майбутніх інженерів-педагогів на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням)

Розглянуто мовний аспект проблеми формування гендерної компетенції майбутніх інженерів-педагогів. Наголошено на важливості й актуальності впровадження гендерного підходу в національну систему вищої освіти, особливо педагогічної, оскільки саме педагоги є ретрансляторами основних установок і стереотипів, наявних у гендерній культурі суспільства.

Ключові слова: андрогінність, гендер, гендерна компетентність, гендерна компетенція, гендерний компонент, гендерна освіта, гендерний підхід, мовний сексизм, сексизм, прихований навчальний план, мовний сексизм.

Чуєшкова О. В.

Формирование гендерной компетенции будущих инженеров-педагогов на занятиях по украинскому языку (по профессиональному направлению)

Рассмотрен языковой аспект проблемы формирования гендерной компетенции будущих инженеров-педагогов. Сделан акцент на важности и актуальности внедрения гендерного подхода в систему высшего образования, особенно педагогического, поскольку именно педагоги являются ретрансляторами основных установок и стереотипов, имеющих в гендерной культуре общества.

Ключевые слова: андрогинность, гендер, гендерная компетентность, гендерная компетенция, гендерный компонент, гендерное образование, гендерный подход, сексизм, скрытый учебный план, языковой сексизм.

O. Chueshkova

Formation of Gender Competence of the Future Engineer-Teachers in the Ukrainian Language Classes (in the Professional Direction)

In the article the language aspect of the problem of formation of gender competence of the future engineer-teachers was examined. The importance and actuality of gender implantation in higher education system, particularly for teachers, are emphasized, because teachers are repeaters of basic attitudes and stereotypes presented in the gender culture of society.

Key words: androgyny, gender, gender competence, gender component, gender education, gender mainstreaming, sexism, hidden curriculum, linguistic sexism.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2013 р.